

**БАЙҚОҢЫР ҒАРЫШ АЙЛАҒЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ ЖӘНЕ
ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТЫ****Алмазұлы Абдурахман Батухан***Almazuly00@mail.ru*

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
заң факультетінің 3-курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші - Б.Сейдеш

Байқоңыр ғарыш айлағы Қазақстан Республикасының ұлттық құндылықтарының бірі ретінде қабылдауға болатын нышан. Себебі ғарыш әлемін зерттеу мәселесінде айлақ өте үлкен рөл ойнайды. Тарихи талдау жасасақ КСРО-да Ғарыш қызметі туралы заңнама болмаса, ғарыш инфрақұрылымы объектілерінің құқықтық мәртебесін заңнамалық бекіту болмаса ғарыш саласы дамысам еді. Ең көрнекі мысалдардың бірі "Байқоңыр" ғарыш айлағы. Сонымен, 1955 жылы құрылған сәттен бастап және 1994 жылғы халықаралық келісім шартқа отырмас бұрын елімізде алғашқы "ғарыштық" заң қабылданғанға дейін, бұл отандық ғарыштық инфрақұрылымның негізгі ғарыш алаңы режимдік әскери нысан болды. 2012 жылғы 06 қаңтарда Қазақстан Республикасында "ғарыш қызметі туралы" № 528 IV заңды (бұдан әрі - ғарыш қызметі туралы заң) қабылдады. Ғарыш қызметі туралы Заң қабылданған сәттен бастап осы уақытқа дейін елеулі өзгерістерге ұшырағанына қарамастан, оның пайда болуы отанымызда ғарыш саласы қызметінің заңнамалық-құқықтық негіздерін құруда маңызды рөл атқарды. Атап айтқанда, ғарыш қызметі туралы заңда қамтылған «ғарыш айлағы» – ғарыш объектілерін дайындауды қамтамасыз етуге және ұшыруды жүзеге асыруға арналған техникалық құралдар, құрылғылар, ғимараттар, құрылысжайлар мен жер учаскелері кешені, ғарыш инфрақұрылымы" құқықтық ұғымы өзінің заңнамалық анықтамасын алды. Осылайша, "ғарыштық инфрақұрылым" ұғымы ғарыш қызметі туралы Заңның 4-тарауда 20-26 баптарда айқындалады. Аталған нормамен ҚР ғарыш инфрақұрылымы мыналарды қамтиды: ғарыш айлақтары; ұшыру кешендері мен іске қосу қондырғылары; командалық-өлшеу кешендері; ғарыш объектілерінің ұшуды басқару орталықтары мен пункттері; ақпаратты қабылдау, сақтау және өңдеу пункттері; ғарыш техникасын сақтау базалары; ғарыш объектілерінен бөлінетін бөліктердің құлау аудандары; ғарыш объектілерін отырғызу полигондары және ұшу-қону жолақтары; ғарыш техникасын өңдеуге арналған эксперименттік базаның объектілері; ғарышкерлерді даярлауға арналған орталықтар мен жабдықтар; ғарыш қызметін жүзеге асыру кезінде пайдаланылатын басқа да жерүсті құрылыстары мен техникасы. Бұдан әрі ғарыш қызметі туралы Заңның осы бабында ғарыш инфрақұрылымы объектілері, ұтқыр объектілерді қоса алғанда, олар ғарыш қызметін қамтамасыз ету немесе жүзеге асыру үшін пайдаланылатын шамада осындай болып табылатыны атап өтіледі. Келтірілген ереже ғарыш инфрақұрылымының барлық элементтерінің, сондай-ақ ғарыш қызметінің мұқтаждарына бөлінетін жерлердің нысаналы мақсатын бекітеді.[1]

Жоғарыда көрсеткендей ғарыш айлағы – ғарыш объектілерін дайындауды қамтамасыз етуге және ұшыруды жүзеге асыруға арналған техникалық құралдар, құрылғылар, ғимараттар, құрылысжайлар мен жер учаскелері кешені. Бұл заңнаманы қолданысқа енуі үшін, жүзеге іс-жүзінде асыру үшін жер керек. Ғарыш қызметі туралы Заңның 1-бабының 6-тармағы Жерүсті ғарыш инфрақұрылымы объектілерінің сақталуы және қауіпсіз пайдаланылуы мақсатында, тасымалдағыш зымырандардан бөлінетін бөлшектер құлайтын аудандарды қоспағанда, күзет аймақтары – солардың шегінде аймақтарды белгілеу мақсатымен сыйыспайтын қызметке шектеу қойылатын немесе тыйым салынатын жер учаскелері белгіленеді. Ол жер – «Байқоңыр» ғарыш айлағы, осы заңның 23 бабына сәйкес, «Байқоңыр» ғарыш айлағы ғарыш инфрақұрылымының құрамдас бөлігі болып табылады және оған техникалық, ұшыру, қондыру кешендері, ғарыш объектілерін ұшыруды дайындауға және жүзеге асыруға арналған жер учаскелері кіреді, «Байқоңыр» ғарыш айлағы

стратегиялық объект болып табылады және жекешелендіруге жатпайтын мүліктік кешенді білдіреді.

Байқоңыр ғарыш айлағы - әлемдегі ең ірі ғарыш айлағы. Қазақстан аумағында, Қызылорда облысында Қазалы қаласы мен Жосалы кентінің арасында, Төретам кентінің жанында орналасқан. Бұл ауылға жақын болғандықтан, ғарыш айлағы халықаралық спутниктік анықтамалықтарда "Tyuratam Missile and Space Complex" (TTMTR) деп белгіленеді. Аумағы 6717 км. [2]

Осы жерді эксплуатациялау мақсатында 1993 жылдың аяғында - 1994 жылдың басында Ресей мен Қазақстан Үкіметтерінің басшылары келіссөздер процесінде Меморандум әзірлеп, қол қояды, ол бойынша Қазақстан тарапы "Байқоңыр" ғарыш айлағын Ресейге жалға беруге келісті. Ғарыш айлағының мәртебесі туралы мәселе жалға алуға қатысты түбегейлі жаңа келісімді әзірлеу жазықтығына ауысады. "Байқоңыр" ғарыш айлағында Халықаралық компанияны құруға қатысты түрлі бастамалар күн тәртібінен алынып тасталуда. 28 наурыз 1994 ж. Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасында "Байқоңыр" ғарыш айлағын пайдаланудың негізгі қағидаттары мен шарттары туралы келісім жасалады. Осы келісімде айқындалған ережелерді орындау үшін Ресей мен Қазақстан Үкіметтері 1994 жылғы 10 желтоқсанда "Байқоңыр" кешенін жалға алу шартын жасасады. Жалдау шартының 4-бабына сәйкес "Байқоңыр" кешенін Қазақстан Республикасы Ресей Федерациясына Шартты 10 жылға ұзарту мүмкіндігімен 20 жылға жалға береді. Жалдау ақысы жылына 115 миллион АҚШ долларын құрайды (5-бап). Ресей Федерациясындағы шарт 1995 жылғы 17 мамырдағы N 77-ФЗ Федералдық заңмен ратификацияланды және Ресей Федерациясы үшін 1995 жылғы 25 қыркүйекте күшіне енді ал Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 17 сәуірдегі N 2195 Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы "Байқоңыр" ғарыш айлағында "Бәйтерек" ғарыш зымыран кешенін құру туралы келісімді бекіту туралы келісіп қол қойды. Осы заңның 1-баптың негізінде, Байқоңыр" кешені - "Байқоңыр" ғарыш айлағы мен Ленинск қаласының, олардың қозғалмалы және қозғалмайтын мүліктері, сынау, технологиялық, ғылыми, өндірістік-техникалық, әлеуметтік және қамтамасыз ету объектілері. [3]

Қуаттылығы жоғары технологиялық құрамдас бөлігі бар елді мекендерді жалға беру кезінде дүниежүзілік тарихтан мысал келтіру қиын деп ойлаймын. Бір жағынан, қала мен өндірістік алаңдар алып жатқан жер - Қазақстанның аумағы, екінші жағынан, Байқоңыр-Ресейдің бөлшегі, жалға алу кезінде Федерацияның 90-шы субъектісі. Демек, барлық қиындықтары қала мен ғарыш айлағының айырмашылығында.

Ресейге ұзақ мерзімді жалға берілген аса ірі қазақстандық кешеннің - Байқоңыр ғарыш айлағының жұмыс істеу қағидаттары сарапшылар мен екі мемлекет үкіметтерінің өкілдері арасындағы күрделі пікірталас тақырыбы болып қала береді. Тараптар ымыраға келуді іздейді, бірақ ғарыш айлағы қызметінің көптеген аспектілері бойынша олар оны әлі таба алмайды. Кеңес Одағының әртүрлі сипаттағы бірқатар салдарлардағы ыдырауы және бірыңғай құқықтық кеңістіктің жойылуы. ТМД-ның әрбір егемен мемлекеті өз заңдары бойынша өмір сүреді, ал ұлттық нормативтік-құқықтық базалар әрқашан бір-бірімен "үйлесімді" бола бермейді. Бұл проблемалар әдетте "үлкен" саясат пен экономиканың, халықаралық қатынастардың құзыретіне жатады. Қарапайым азаматтардың өміріне олар, әдетте, әсер етпейді, бірақ ерекше жағдайлар бар. Осындай ерекшеліктердің бірі "Байқоңыр" кешеніндегі юрисдикция мәселелеріне қатысты, оны талқылауда ғарыш айлағын жалға беру қарым-қатынасы екі жақты.

2004 жылы келісім 2050 жылға дейін ұзартылды, жалдау құны өзгерген жоқ, бірақ жаңа шарттарға сәйкес Ресей Байқоңырда онымен бірлескен жобаларды жүзеге асырудан түскен кірісті Қазақстанмен бөлісуге міндетті [4]. Жаңа келісімді әзірлеу кезінде оны қай күннен бастап ұзарту мәселесі туындады. Астанада мұны 1994 жылы алғашқы келісім жасалған сәттен бастап, ал Мәскеуде – жаңа келісімге қол қойылған сәттен бастап, яғни 2004 жылдан бастап жасауды ұсынды, сондықтан жалға алу мерзімін 50 жылға дейін 2050 жылға дейін ымыралы нұсқа деп атауға болады [5]

Айта кету керек, Ресей бұл келісімді бірден ратификациялады, ал Қазақстан Республикасы (ҚР) – тек 2010 жылдың сәуір айында РФСІМ нотасынан кейін (қазақстандық парламентшілер жалдау құнының бұрынғы құнының сақталуына қанағаттанбады, бұл соманың жартысына жуығы тірі ақшамен аударылмай, түрлі өзара есептесулерге енгізілген, [6] Бірақ 2012 жылдан бастап қазақстандық ресми тұлғалар жалгерлік қатынастардан ауытқу мақсатында жаңа келісімге қол қою қажеттілігі туралы жиі айта бастады[7] . Қазақстан Республикасы Ұлттық ғарыш агенттігінің (Қазғарыш) төрағасы Талғат Мұсабаевтың пікірінше, "жалға беру қатынастары белгілі бір дәрежеде баяулай бастайды, мысалы, қазақстандық ғарыштың дамуына біз ғарыш айлағына кіре алмаймыз және бірдене жасай алмаймыз. Қазақстан өзгерді, еліміздің беделі барлық жағынан өсті. Ресей Федерациясының әскери құрамы ғарыш алаңынан толығымен кетті. Егер бұл бұрын әскери бөлім болса, қазір ол толығымен азаматтық нысан. Мұның бәрі жаңа ережелер енгізуді талап етеді..."[8]

Жоғарыда айтылғандай, қазіргі уақытта Байқоңырға қатысты жағдай ресей-қазақстан қатынастарының ең проблемалық сюжеттерінің бірі болып табылады. Біріншіден, біздің елдеріміздің ғарыш саласындағы шиеленісі Байқоңыр мәртебесіне және оны Ресейдің пайдалану бостандығына байланысты. Екіншіден, "Протонды" алмастыратын зымыран-тасығышты таңдау туралы мәселені шешу қиын болды (нәтижесінде ресейлік "Ангараның" орнына ресейлік-украиндық "Зенит" пайдаланылатын болады). Үшіншіден, Қазақстанның Ресеймен мемлекетаралық ынтымақтастыққа деген мейірімділігіне қарамастан, мерзімді түрде өте жағымсыз эпизодтар пайда болады: "протондардың" ұшырылуын квоталау әрекеттері, шығару жолдарын келісудің қиындауы немесе келісуден бас тарту. Қазақстанның басты проблемасы Ресей кеткеннен кейін Байқоңырмен не болады деген сұрақ өзекті мәселе болып қала береді. Ресейлік сарапшылардың пікірінше, ғарыш айлағынан әскердің шығарылуы оның болашағын едәуір әлсіретеді және Ресейде оған қатысты ұзақ мерзімді жоспарлардың жоқтығын көрсетеді. Нысандарды Роскосмостың азаматтық қызметтеріне біртіндеп беру 1990-шы жылдардың екінші жартысында басталды. Шығысты іске қосу Ресейдің ғарыш бағдарламасындағы Байқоңырдың рөлін төмендететіні сөзсіз. Алайда, әзірге жаңа ғарыш айлағының аяқталмаған құрылысын және 2014 жылға кезекті (тоғызыншы) көшіруді ескере отырып, "Ангара"[9] зымыран тасығышының алғашқы ұшырылымын ескере отырып, қазақстандық ғарыш айлағы ресейлік ғарышкерлікке таяудағы кемінде екі онжылдықта қызмет ететін болады. Осы міндеттер аясында Ресей қазақстандық ғарыш айлағын техникалық жарактандыруды жалғастыра отырып және одан әрі өз аумағында инфрақұрылымды дамытуға қаражат салу қажетті деңгейді сақтайды. Содан кейін Қазақстан "Байқоңырды" өз бетінше сақтап, дамытуға мәжбүр болады, бұл күрделі міндет екені анық, өйткені республиканың бұл үшін жеткілікті ғылыми-техникалық және кадрлық әлеуеті жоқ[10]. Алайда екіжақты ынтымақтастық "ғарыштық ажырасумен" аяқталмайды деп үміттенгім келеді. Бәсекелестіктің күшеюі жағдайында Ресей үшін шығыс ғарыш айлағының құрылысына емес, елу жыл бұрын зымырандарды алмастыратын жаңа, жетілдірілген, тасымалдаушы зымырандарды дамытуға инвестиция салу орынды болар еді.

Қорытындылай келе Қазақстан Республикасына ғарыш саласын игеру мақсатын өте көп еңбек ету керек, атап айтқанда керек кадрлар мәселесін, ғылыми база, құқықтық база қалыптастырып шетелдерді көз қарасымен қысымына төтеп бере алу керек, тек сонда ғана ҚР ғарыш саласын өзі тәуелсіз игере алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Әділет құқықтық актілер ақпараттық портал
2. SPACE FLIGHT 2007 — The Year in Review. Other Countries Space Activities. NASA (24 августа 2011).
3. Особенности правового положения объектов космической инфраструктуры России С.П. Малков (07.06.2014).
4. Парламент РК ратифицировал соглашение с РФ, продлевающее аренду космодрома Байконур до 2050 года [Электронный ресурс] // Агентство международной информации

«Новости – Казахстан». URL: <http://www.newskaz.ru/politics/20100409/521835.html> (дата обращения: 07.06.2014).

5. Чеберко И. Надавив на Казахстан, Россия получила Байконур до 2050 г. [Электронный ресурс] // Деловая газета «Маркер». URL: <http://marker.ru/news/395> (дата обращения: 07.06.2014).

6. Подробнее см., напр.: Астана и Москва прорабатывают возможность поэтапного отхода от арендных отношений по Байконуру [Электронный ресурс] // Сайт информационного агентства Meta. URL: <http://www.meta.kz/novosti/kazakhstan/758780-astana-i-moskva-prorabatyvayut-vozmozhnost-poetapnogoothoda-ot-arendnyh-otnosheniy-po-baykonuru.html> (дата обращения: 07.06.2014); Байконур: проблемы и перспективы... 223 Аксенов П. Россия может отказаться от аренды космодрома Байконур [Электронный ресурс] // BBC. Русская служба. URL: http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2012/12/121210_baikonur_rent_russia.shtml (дата обращения: 07.06.2014); Новое соглашение по космодрому Байконур [Электронный ресурс] // Военно-промышленный курьер. URL: <http://www.vpk-news.ru/articles/14534> (дата обращения: 07.06.2014).

7. Мусабаев Т. У Казахстана есть реальные достижения в развитии космической отрасли [Электронный ресурс] // Информационное агентство «Интерфакс-Казахстан». URL: http://www.interfax.kz/?lang=rus&int_id=13&news_id=220 (дата обращения: 07.06.2014).

8. Первый старт ракеты «Ангара» в Архангельске перенесен на 2014 год [Электронный ресурс] // Аргументы недели. URL: <http://argumenti.ru/army/2013/04/249171> (дата обращения: 07.06.2014).

9. Лихачев М.А. Указ. соч. 39 Voloshin G. Kazakhstani-Russian Space Cooperation Further at Risk [Электронный ресурс] // The Jamestown Foundation. URL: [http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=41427&no_cache=1#.VChRflcve8o](http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews[tt_news]=41427&no_cache=1#.VChRflcve8o) (дата обращения: 07.06.2014).

10. Рогозин Д. Строительство нового космодрома все еще отстает от графика [Электронный ресурс] // РИА Новости. URL: <http://ria.ru/space/20140416/1004129631.html> (дата обращения: 07.06.2014). 226 И.А. Баскакова